

Едни от видовете връзки между многобройните взаимно обусловени въпроси в книгата на Д. С. Лихачов е многостепенното подчинение. Редица интересни наблюдения остават на „по-ниски“ равнища в нейната постройка, имат частен характер, което не значи, че са по-малко значими. Проблемната наситеност, изобилието от научни идеи, непресекащата изследователска изобретателност са извънредно ценна страна в дарбата на автора, но поставят рецензента в затруднено положение в желанието му да постигне пълнота на оценката. Остава възможността само да се изброят отделни положения — споделени или оспорвани.

Голям интерес представляват обясненията на историческата мисия на старобългарската литература, изискването да се търси преренесансово съдържание, „знамения на новото време“ както у варлаамитите, така и у паламитите, тънките нюанси в анализа на „Повесть о Горе Злочастии“.

Под знак на съмнение бих поставила отбелязаното на X в. като начало на староруската литература. Терминът „църковно-славянски“ за езика на литературата-посредница през периода X—XIII в. решително трябва да отпадне. Желателно е по-диференцирано проследяване на една от особено важните развойни линии в историята на средновековните литератури изобщо — пътя към художествената измислица, към овладяването на „художествената неправда“.

Лилия Грашева

„РУССКАЯ СТИХОТВОРНАЯ КУЛЬТУРА XVII ВЕКА“ от А. М. ПАНЧЕНКО

Ленинград, „Наука“, 1973, 280 с.

Напоследък съветските литературоведи-медиевисти и особено ленинградският колектив в Пушкинския дом при АН на СССР, възглавяван от акад. Д. С. Лихачов, развиват широка изследователска дейност. Публикуван бе колективният труд по история на жанровете в староруската литература, книгата на Д. С. Лихачов „Развитие на руската литература“, на Л. А. Дмитриев „Житийните повести на руския Север като литературни паметници през XIII—XVII в.“ Подготвят се за печат и други книги — на Я. С. Лурье за летописите и на Л. А. Творогов за хронографа.

Към талантивите ленинградски учени-литературоведи принадлежи и А. Мих. Пан-

ченко, известен с книгата „Чешко-руските литературни връзки през XVII в.“ Той подготви и издаде текстове на руските поети през XVII в. „Руската силабическа поезия през XVII—XVIII в.“ под общата редакция на В. П. Адрианова-Перетц (Л., 1970). На VII конгрес на славистите във Варшава изнесе интересен доклад — „Славянските връзки и националните традиции в руската литература на границата между XVII и XVIII в.“ Всичко това показва, че А. М. Панченко е сериозен славист-медиевист, който не само анализира закономерностите в развитието на литературния процес в средновековната руска литература, но го разкрива и оценява в обшославянски план.

В новия си труд А. М. Панченко изследва един от сложните периоди от развитието на руската литература — XVII в., век на прелом, на преход от старата, църковна книжнина към литературата на новото време, към новите литературни жанрове. В центъра на неговото изследване е последната третина на века, епоха на първото оформено направление в руската литература — барокът.

Още в увода Панченко засяга един от най-спорните въпроси в староруската литература. „По стара традиция, пише той, руската литература до „Смутното време“ се смята за изключително прозаическа. Периодически възобновяваните опити да се обори тази постановка, да се намери в писмеността забележим слой метрически организирани паметници се подкрепят от изказаното или премълчано убеждение, че отсъствието на развита книжна поезия намалява стойността на националната култура и снижава нейната абсолютна ценност. Тази научно несъстоятелна предпоставка се дължи на естествения за руската наука от ново време европоцентризм: ако някое свойствено на Западна Европа явление е чуждо за Русия, следва, че е налице още един признак за прословутата руска изостаналост“ (с. 3). Така още в началото Панченко застава в защита на националните особености на руската литература, на нейната национална неповторимост.

Като обяснява развитието на жанровете в староруската литература, Панченко възприема концепцията на Д. С. Лихачов за симбиозата между писмената литература и фолклора. „Приблизителната схема на словесната култура от периода на възникването и първоначалното разпространение на християнството има следните очертания: писмеността в началото е служила предимно за култови цели или на държавните (княжески) и делови нужди, а „поетичното чувство“ на руския народ било задоволявано от фолклора“ (с. 3); творци и изпълнители на народната поезия той вижда изключително в смешниците (скоморохи). Струва ни се обаче, че кръгът на стихотворците е бил значително по-широк. Съществува дружинна

(тематически свързана с княжеските дружини) поезия и поети от типа на знаменития народен певец Боян, когото едва ли можем да отнесем към групата на смешниците. Едва ли и известният юнашки (билинен) епос е бил плод на творчеството на смешниците. Ето защо би трябвало да се уточни и твърдението на Панченко, че през X—XII в. се разграничават две културни сфери: едната, където господствувала църквата, другата — на смешниците (с. 5). Този процес според нас е по-сложен.

Основната концепция за възникването на жанровете, която Панченко възприема от Лихачов, също се нуждае от по-задълбочена обосновка.

По-нататък Панченко се занимава с проблема за възникването на поезията в древна Русия. На основата на интересен и убедително подбран материал авторът доказва, че в XVII в. книжната поезия не се появява внезапно; напротив, нейното възникване е подготвено от цялото предшествуващо развитие на староруската литература. Разглеждайки редица хипотези и концепции (на Н. С. Трубейкой, К. Тарановски, Л. И. Тимофеев и др.), Панченко обобщава, че всички спорове около възникването на поезията в древна Русия се свеждат към две тези: възгледа за механичното пренасяне на полската и украинската версификация на руска почва и теорията за така нареченото самопроизволно зараждане на стиха от прозата. Като доказва, че генетически поезията е по-стара от прозата, Панченко смята, че поезията не може да възникне от прозата. Възникването на книжната поезия в началото на XVII в. той обяснява със съчетаването на украинско-полското влияние с вътрешната необходимост. За появата на поезията спомагат още и временното бездействие на цензурата, развитието на ритмическата проза и контактите с поляците и украинците.

След необходимите теоретически разсъждения в увода Панченко преминава към поезията на XVII в. При това и тук той отхвърля традиционното схващане, че поезията възниква през последната третина на XVII в. (в 1664 г. с преместването на С. Полоцки в Москва), а отнася нейното зараждане към самото начало на столетието.

Изложението е разбито на няколко глави: „Писарска школа“, „Отзвучи на писарската школа“, „Новоерусалимски поети“, „Писарската община през последната третина на XVII в.“, „Философия и естетика на поезията на барока“ и „Силабическата поезия като звучащо слово“. В заключението авторът се спира на промяната на поетическата схема при Петър Първи. По такъв начин читателят получава цялостната представа за развитието на руския стих, като се почне от спора за неговото съществуване в древната руска литература, през зараждането и развитието му през XVII в. до неговата трансформация по времето на Петър

и прехода към новата литература. При това авторът показва този процес в цялата му сложност, разглеждайки и оценявайки всички дискуссионни проблеми, като изказва своето мнение върху тях.

Централно място в книгата заема безспорно поезията на XVII в. Тази тема е разработана и преди Панченко. Широко известни са например талантливите анализи на И. П. Ерьомин върху творчеството на С. Полоцки. Панченко обаче разработва проблемите напълно самостоятелно. Главното му внимание е съсредоточено върху литературния бит на Русия през XVII в. и типовете поети, които описва в руската действителност на европейския фон.

Преди беше разпространено мнение, че писателят-професионалист като тип съществува в Русия едва от XIX в., че дотогава не биха могли да се употребят в литературата такива понятия като „писателска община“, „литературно сътрудничество“, „писателско самосъзнание“. Панченко със солидни доказателства ги въвежда за XVII в.

Досега се считаше за дискуссионно и съществуването през XVII в. на литературни течения и школи освен внесените барок. И тук Панченко доказва обратното. Той описва дейността и творчеството на интересните поетически школи от XVII в. Преди всичко това е писарската школа, формирала се през 30—40-те години. В специална глава Панченко ни запознава с творчеството на досега неизвестни стихотворци и разглежда откритите от него техни стихове. Той въвежда в литературно отношение нови имена и текстове. В приложението към книгата са напечатани подобрени текстове на писари-стихотворци, повечето от които неизвестни на науката (с. 242—269). Опора на тази школа са не украинските, белоруските и полските поетически опити, а руската филологическа традиция през XVI в. (с. 51).

Главата „Отзвучи на писарската школа“ допълва анализа на Панченко. В нея той показва и близките към школата стихотворци. Описани са две колоритни личности: „самозванецът“, претендент за руския престол (тип, характерен тъкмо за първата половина на XVII в.), дребният чиновник Тимофей Акулидинов и монах Авраамий, старообрядец-юрордив, сподвижник на протопоп Авакум.

Като измества началото на руската книжна поезия към първите години на XVII в., Панченко не пропуска да подчертае и значението на дейността на новоерусалимските поети и групата на Полоцки. Именно те извършват истинския преврат в руската литература. Тяхната заслуга е, че надрастват относителния силабизъм и преминават към истинския.

Поетите, творили в построения от Никон Възкресенски манастир на Истър, наричан Новоерусалимски, са оставили интересно поетично наследство. Любим техен жанр били църковните духовни песнопения, вдъх-

новени от въведеното от Никон многогласно пее по киевски маниер. Новоерусалимският център бе открит от А. В. Позднеев. Панченко допълва неговите изследвания с интересни собствени наблюдения. Възкресенските поети творят няколко десетилетия. След разпадането на писарската школа тяхната химнография става забележително литературно явление. Те, без да излизат от рамките на църковната култура, в известна степен разширяват нейните граници.

В централната глава „За писателската община през последната третина на XVII в.“ Панченко стига до важното становище, че през това време „в Русия се образува литературна община с всички признаци на корпоративността“ (с. 116). В този писателски кръжок, чийто членове били свързани приятелски и служебно, с вражда или дружба, материално и професионално, се изгражда особен писателски тип, който господства във върховете на руската словесност около половин столетие. Този кръжок бил основан от Симеон Полоцкий, неговия първи етап характеризират имената на Силвестър Медведев, Карин Истомин, Мардари Хоников, макаринския архимандрит Тихон, втория — Димитрий Ростовски и Стефан Яворски. Близки на кръжока са и дякон Афанасий, Пегър Артемов, думският чиновник Лукян Голосов, новгородският митрополит Йов, историкът Тимофей Каменевич-Рвовски и др. Тази глава е особено богата с нов материал, интересно осветлен и разкриващ за читателя вътрешния живот, духовния свят и бит на писателската корпорация.

Панченко започва с разказа за личната съдба на писателите, анализира техните лични връзки и литературно сътрудничество. Изтъква някои обединяващи ги черти: всички са били педагози. Техният кръжок изработва плана на първия руски университет („Привилегия“), при това интересно е, че в него липсва съловен ценз, но има строг верски ценз. Предвижда се университетска автономия, материално обезпечаване на студентите и професорите и даже пенсии за старост. (Вместо него Русия получава духовна семинария, когато влиянието и властта преминават от латинствуващите силибици към гръкофилската партия.) Школите, където те преподават, играли роля на литературни центрове, поетиката била задължителен предмет, а виршите, стихотворните драми и орациите — школни упражнения. Всички поети били страстни библиофили. Библиотеките им имали интересен подбор: почти без гръцки книги, повечето латински и полски издания, книги на украинските и белоруските печатници, без произведената на най-важните църковни автори в славянски преводи, без агрографски съчинения (свидетелство за пренебрежително отношение към древнооруската традиция даже в нейните най-висши образци), изобило без белетристика (те били против литературната фантазия), без съвременните

западни философи (школата на Декарт и Бейкън). Затова пък библиотеките им били пълни с класиците: от Омир до Вергилий, от Демостен до Цицерон. Всички се интересували от печатарския стан. Книгоиздаването влизало в просветителската им програма. В техни ръце за известно време била Върховната печатница. Те се опитвали да разклатят монопола на църквата върху книгопечатането. Всички те били монаси. В своята поезия теоретически обосновали преимуществата, които монашеското положение откривало пред поетите и учените. Монашеството ги освобождавало от материални трудности и осигурявало време за научни и литературни занимания. Накрая общо за тях било и високото писателско самосъзнание.

Проблемите на барока нееднократно са обсъждани в съветската наука. Това е един от най-спорните проблеми на руската литературна история. Панченко не споменава за тези спорове. Той взема като доказан факт, че в руската литература от последната третина на XVII в. съществува барок.

Главната цел на Панченко е да проанализира творчеството на силибиците като цялостна, автономна система, философски и естетически premises във всички подробности. Не се разглежда самият барок, а мястото на силибиците в него. Силабиците са против картезианството, а тяхното място е сред филозофите и историците на барока, сред „полигисторите“, считащи себе си единствени наследници на хуманистите, а в действителност превърнали тяхното учение в догма. Те по принцип се опират на „писания разум“: отгачи на Библията, но преди всичко на творчеството на църковните авторитети и на античното наследство. Но в Русия, която „пропуска“ Ренесанса, тяхната роля е прогресивна. Те пренасят идеите на хуманистите, макар и в барокова форма.

В разбора на теориите на силибиците особено интересни са техните спорове за писателския труд, водени в богословска форма. В основата на учението на силибиците стои католическата теза, че делото оправдава човека. Главното в живота на писателя според тях е литературният труд. Още Полоцкий възприел от барока идеята за божествения произход на прекрасното. На руска почва той й придава оригинална трактовка: литературният труд е угоден богу, „словесността“ — главно качество на праведника. (У Авакум вярата има примат в оправдаването на човека, вярата — над делото.) Руските силибици подкрепят тези идеи и чрез типичното за барока разбиране за своята изключителност, която в Русия се трансформира в концепцията за хуманитарния елитаризъм. За тях е характерно, че не приемат изцяло барока, а правят подбор, като усвояват от него само онова, което съответства на традициите на православие. Панченко определя и редица особености на ру-

ския барок: отсъствие на любовна лирика, на любов-страст, неговият теоцентризъм (богословие в стихове), тържествена благочестивост, тежък стил, монотонна тържественост, която вероятно е била естетическа норма, отрицание на схемата като естетическа идея и умереност във всичко, абсолютна невъзприемчивост към бароковите крайности. От двете теми на европейския барок: *vanitas* и *memento mori* те изцяло изключват „господното“. При тях отсъства трагичното и господства най-вече елегичното настроение.

В епохата на Петър I в литературния бит се извършва забележителен преврат. Писателството престава да бъде дело единствено на монасите. Писателят бил заменен, от една страна, от грамотния човек, който пише „по заповед“, а, от друга, писател може да стане всеки отделен човек. Разширява се и тематиката на стихотворните произведения. Премахната била забраната върху смеха и любовната тема. Иначе звучача и проблемът за писателския труд: не само монашеството, а всяко дело в полза на държавата е спасение. Поезията се освобождава от красноречието, поетиката от риториката. Книгата на Панченко завършва с Петровата епоха. Следващият етап на руската поезия ще настъпи през 30-те години на XVIII в. — времето на новата литература.

Книгата на Панченко, написана леко, интересно, богата с много нови сведения, въвеждаща в литературен оборот нови имена и произведения, с оригинални авторски мисли и теории, дава цялостна картина за развитието на руската поетична култура до епохата на Петър I. Нейният богат материал и оригинални концепции са ценен принос в съветското литературознание.

Людмила Боева

ЗА КЛАСИЧЕСКИЯ СТИЛ

Под този наслов Ив Гандон, поет, романист и критик, председател повече от едно десетилетие на Синдиката на френските литературни критици, е публикувал неотдавна¹ един труд от 256 страници, посветен на осем френски класически писатели: Паскал, Волтер, Босюе, Дидро, Ла Брюейр, Жан-Жак Русо, Мадам дьо Севинь, Мадам дю Дефан. Този труд не е първият на Ив Гандон в досежната област, но той утвърждава още веднъж сериозния дял, който критиката за-

ема в значителното творческо дело на писателя. Своите схващания и оценки като критик Ив Гандон излага още през 1938 г., когато публикува след „Литературни маскаради“, „Критически гравюри“ и „Пастии“ най-известното си съчинение в областта на критиката — „Демонът на стила“. В един обширен предговор, който предшества това негово съчинение, са изложени ясно и отрисовано теоретичните положения, на които почива критическият апарат, с който Гандон си служи в оценките си на един или друг писател. „Качеството, същността, непредаваемата материя на стила произтичат от самата природа, пише Гандон на с. 3 в предговора си, или, както се казва от петдесет години насам, от физиологията на писателя. Още Бюфон беше казал, че „стилтът е самият човек“. Какво в същност разбираме под това? Реми дьо Гурмон, казва Гандон, ще ни отговори: „Стилтът е самият човек“ е изказване на натуралист, който знае, че песента на птиците се определя от формата на тяхната човка, от мускула на езика им, от диаметъра на тяхното гърло, от обема на дробовите им. Въпросът за стила не е от обсега на граматиките, освен ако те искат да се опрат на солидни психофизиологични понятия. . .“

„Нашата критика, уви! — възкликва Гандон, и най-добрата, разбира се, е все повече и повече критика на моралисти, и все по-малко и малко критика на артисти. Тя се грижи много да знае защо дадено произведение е създадено и твърде малко разкрива как то е било създадено. Критиката на стила най-често се съдържа в една фраза. . .“ В предцитата мисли върху стила, които определят твърдата позиция на Гандон по проблема, заемаш среднищно място в теоретично-критическите му размишления върху литературата, срещаме следното изказване: „Един голям писател създава свой език, което не ще рече, че изнамира основните данни. Лексиката и граматиката са дадени на всички. Стилт само на един гениален писател принадлежи само нему. Отдего и крайното разнообразие на оригиналните стилове. Едните разширяват своя обсег откъм архаизма, другите — откъм техническия език (говоря за съвременниците ни), други пък откъм фамилиарния език и пр.“ Вярна е мисълта на Гандон, че „идеите могат да измамат, стилът не“. Вярно е също, че едно произведение на литературата не живее може би единствено чрез своя стил; но то продължава да съществува чрез него. Защото ако стилът е самият човек, той е също и преди всичко писателят.

С „Демонът на стила“, съчинение вече класическо в досежната област, Ив Гандон повиши значително интереса у читателя към езика и стила на писателя и нему заслужено бе присъдена на времето „Голямата награда на Критиката“.

„Това, което наричаха толкова дълго време „ясния френски език“, е в опасност — пише Гандон в предговора към новия си

¹ Yves Gandon. Du style classique. Albin Michel, Paris, 1972.